

orada kaldığı birkaç yıl içerisinde dinî ilimlerdeki eksikliklerini tamamladı.

Hârisî Somali'den döndüğünde yine politik çekişmelere katıldı ve bu defa Maskat'ta Saîd b. Sultân'ın torunu Sâlim b. Süveynî'ye (1866-1868) karşı olan Azzân b. Kays'ı destekledi. Böylece Uman'da gelişen Gâfirî ve Hinâvî grupları arasındaki görüş ayrılığı sırasında Şarkîyye Hinâvîleri olarak bilinen Doğu Uman kabilelerinin başına geçen Hârisî, Azzân b. Kays ile birlikte Sâlim b. Süveynî'yi Maskat'tan çıkardı. Azzân b. Kays dönemin ulemâsı tarafından imam seçildi. Onun Uman imamı seçilmesinde Şarkîyye Hinâvîleri'nin şeyhi sıfatıyla seçiciler arasında yer alan Hârisî'nin de önemli rolü olmuştur. Diğer İbâzî ve Hinâvî liderleri arasında Saîd b. Halfân el-Halîfî ve Muhammed b. Süleyyim el-Garîbî de vardı. Ancak üç yıl sonra, babasının sağlığında Suhâr'a vali tayin edilen Saîd b. Sultân'ın beşinci oğlu Türkî Uman sultanı oldu ve tekrar Gâfirîler'e dayalı bir ordu kurdu. Hârisî, ölümüne kadar Türkî'ye ve ondan sonra yerine geçen oğlu Faysal'a karşı devamlı bir mücadeleye içinde oldu ve bir ara Maskat'ı ele geçirdi (1888). Ancak İngilizler'le iyi ilişkiler içinde bulunan Bû Saîd hânedanına son veremedi (bk. BÛ SAİD HÂNEGANI; UMAN). İbâzîler'in imamı Saîd b. Halfân el-Halîfî'nin öldürülmesinden sonra İbâzî hareketinin reisliği uhdesine geçen Hârisî'den 1895 İbâzî literatüründe "el-imâm el-muhtesib" (geçici imam) şeklinde bahsedilir. Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, Uman'ın iç kesimlerdeki Semâil'de gömülü bulunan Hârisî için bilgi verirken onun, döneminde helâl ve haramı en iyi bilen ve bunlara riayet konusunda çok titiz davranan gerçek bir İslâm âlimi olduğunu söyler (*Tuhfetü'l-a'yân*, II, 296).

Sâlih el-Hârisî'nin çeşitli sorulara verdiği cevaplar, 1916-1917 yıllarında A. Velîd

Saîd b. Humeyd b. Halîfeyn el-Hârisî tarafından düzene konularak 'Aynü'l-meşâlih adıyla neşredilmiştir (Şam, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

İsâ b. Sâlih b. Ali el-Hârisî, *Hulûşatü'l-vesâ'il fi tertibi'l-mesâ'il*, Dimaşk, ts., tür.yer.; İbn Rûzeyk, *el-Fethu'l-mübîn fi sîreti's-sâdeti'l-Bû Sa'îdiyyîn* (nşr. Abdülmün'im Âmir - Muhammed Mürsî), Maskat 1397/1977, s. 474, 484, 485, 531, 546; *Delilü'l-Hâlic* (Târih), II, 766, 773, 775-776, 780-781, 784-787, 794-796, 811-818, 824-838, 886; Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî, *Nehdatü'l-a'yân bi-hürriyyeti 'Umân*, Kahire, ts., s. 71-74; Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, *Tuhfetü'l-a'yân bi-sîreti ehli 'Umân*, Kahire 1380/1961, II, 218-297; Sâlim b. Hamûd es-Siyâbî, *İs'âfû'l-a'yân fi ensâbi ehli 'Umân*, Beyrut 1965, II, 284, 290, 295-296; R. G. Landen, *'Umân münzû 1856* (trc. M. Emîn Abdullah), Maskat 1966, s. 379-398; I. Skeet, *Muscat and Oman; the End of an Era*, London 1974, s. 94-97, 116; J. C. Wilkinson, "The İbâzî İmama", *BSOAS*, XXXIX (1976), s. 535-551; a.mîf., "al-Hârihi", *EP Suppl.* (İng.), s. 355-356; C. F. Beckingham, "Bû Sa'id", *EP* (İng.), I, 1281-1283; Mustafa L. Bilge, "Bergaş b. Saîd", *DİA*, V, 496-497.

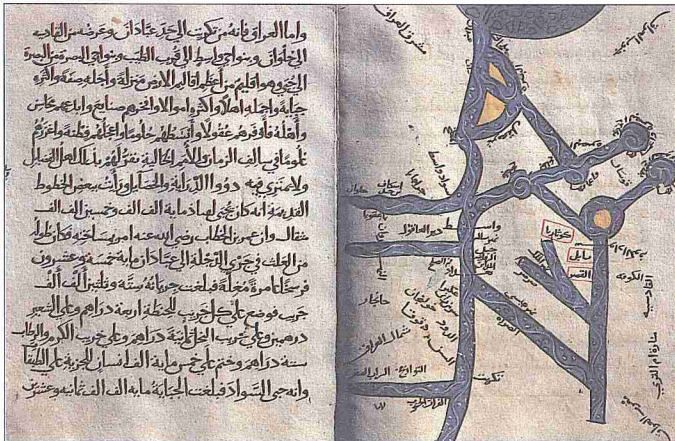
MUSTAFA L. BILGE

HÂRİSİYYE (الحرثية)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf el-Hârisî el-Abbâsî'ye (ö. 944/1537-38) nisbet edilen bir tarikat (bk. TARİKAT).

HÂRİSİYYE (الحرثية)

Hâriciler'den İbâziyye'ye mensup iken bilâhare ayrılan Hâris b. Yezîd el-İbâzî'nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad (bk. İBÂZİYYE).

İbn Havkal'ın *el-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eserinde Irak ile İran'ın bir bölümünü gösteren harita (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2934, vr. 44^b-45^a)

HÂRİSİYYE (الحرثية)

Abdullah b. Muâviye'nin ruhunun İshak b. Zeyd b. Hâris el-Ensârî'ye intikal ettiği inanan ve Cenâhiyye hareketi içinde yer alan aşırı Şii bir grup (bk. ŞİA).

HARİTA (الخريطة)

Yeryüzünün tamamının veya bir kısmının coğrafi ve topografik durumunu gösteren çizim.

Modern Arapça'ya Batı dillerinden gelen harîta kelimesinin (çoğulu harâit) aslı Grekçe chartêstir (kâğıt, papirüs). Ortaçağ Arapçası'nda harita için cuğrâfiyâ, ca'râfiyâ, sûretü'l-arz, resmü'l-arz, sıfâtü'd-dünyâ ve eşkâlü'l-arz gibi tabirler kullanılmıştır.

İslâm öncesinde İranlılar idarî bakımdan dünyayı yedi ülkeye (kişver) ayırmışlardı. Eşit büyüklükte yedi daireden oluşan bu ülkelerden dördüncü daire (İranşehr) merkeze konulmuş, diğer altısı birbirine değecek şekilde onun etrafına yerleştirilmişti. Bu çizim tarzı müslüman haritacılar arasında fazla rağbet görmemiştir. Birünî'ye göre bu sistemin dünyanın fizikî konumlarının gerçek düzeniyle veya astronomi kurallarıyla hiçbir ilişkisi yoktur (bk. Togan, s. 60-62).

Batlamyus-Marinos Geleneği. İslâm coğrafyacılarının benimsediği haritacılık, gerçekte birkaç asır etkisini devam ettiren Batlamyus (ö. 168 [?]) geleneğidir. Batlamyus coğrafyayı, "bilinen yeryüzü şekli ve hadiselerinin bir resim halinde tasviri" cümlesiyle tanımlar (Stevenson, s. 25). Sûrlu Marinos'un (ö. I. yüzyıl sonları) haritalarını ve coğrafya ile ilgili çalışmalarını ciddi biçimde inceleyerek yer yer övmesine rağmen bunlarda eksiklik ve hatalar bulan Batlamyus, bazı değişiklikler yapıp onun haritalarında abarttığı dünya kavramını küçültmüş ve şehirlerin konumlarını değiştirmiştir. Batlamyus'a göre Marinos'un eserindeki en önemli hata bir yerin bazan sadece boylamının verilmesidir. Batlamyus, onun harita yapma metodunu eleştirmesinin yanında uzaklıkları tayin etmekte yeterince inandırıcı bir metot seçmediğini belirtir. Enlem ve boylamları göstermek için kullan-

HARİTA

diği çizgiler hususunda ise bunları genel bir kural uyarınca paralel çizgiler şeklinde ve birbirine eşit uzaklıklarda koyduğunu söyler. Sadece Rodos'tan geçen enlemi (36°) aslına uygun bir şekilde göstermiştir. Burada hemen hemen Epitectartus metodu takip edilmektedir; diğer enlemlerde uzunlukların nisbetine veya kürevî şekline hiç önem verilmemiştir. Marinus, Rodos'tan geçen enlemin kuzeyindeki bölgelerin alanını aslından fazla büyütürken güneydekileri de küçültmüştür. Batlamyus, daha sonra dünya haritasını bir küre ve düz yüzey üzerinde yapma metodlarını tarif eder (a.g.e., s. 25-41). Mes'ûdî'nin kısa bilgiler verdiği Marinus'un haritaları günümüze ulaşmamıştır. Marinus'un harita tekniği üzerine elde mevcut tek kaynak Batlamyus'tur. Aşağıda görüleceği gibi müslüman coğrafyacıların birçoğu haritalarında Marinus'un tekniğini yansıtır. Araplar Batlamyus'un çalışmalarından haberdar olmadan önce Marinus'un *Geography* adlı eserini biliyorlardı (İbrâhim Şevket, s. 7).

Batlamyus'un günümüze ulaşan tek dünya haritası, İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 2610) muhafaza edilen ve üzerinde II. Bayezid'in mührünü taşıyan Arapça'ya tercüme edilmiş kopyadır. Bu haritada yeryüzünün çizimi düzlem halinde yapılmış, ölçüleri ise küresel şekline uygun olarak verilmiştir. Batlamyus'a göre meskûn dünya ekvatorun kuzeyinde 63 derece, güneyinde 16 derece 25 dakikaya kadardır; kuzeyde 21 enleme ayırdığı bu bölgenin uzunluğu da 0 derece boylamındaki efsanevi Talih adaları ile 180 derece doğu boylamı arasındadır. Ona göre yeryüzünün bilinen parçası, eskilerin dediği gibi kısmen Avrupa'da, kısmen de Afrika'da kıyası bulunan "Rapitler ülkesi" haric tamamen okyanuslarla çevrili değildir. Batlamyus, yeryüzünü okyanusla çevrili gösteren kişilerin yanıltıcı bir tarif, aptalca ve sonu gelmeyen bir tasvir yaptıklarını söyler. Ancak ona izâfe edilen dünya haritasının gerçekten kendisine ait olup olmadığı tartışma konusudur; bu hususta İskenderiyeli Agathodamon'u ileri sürenler de vardır (Stevenson, önsöz, s. 5-6).

İlk İslâmî dönemde büyük haritaların yapıldığına dair elde bazı bilgiler bulunmaktadır. Meselâ Haccâc b. Yûsuf'un (ö. 95/714) yaptırdığı Deylem haritası ile Mansûr zamanında (754-775) yapılan Basra bataklıklarının (bk. BATÎHA) haritası bunlara örnek verilebilir. İslâm âleminde bilinen ilk dünya haritası, Bağdat'ta Halife

Me'mûn (813-833) için çizilen es-Sûretü'l-Me'mûniyye'dir (Mes'ûdî, s. 33). Günümüze ulaşmayan bu harita, Mes'ûdî'nin açıklamalarına göre kâinat ile felekleri, yıldızları, yeryüzündeki kara ve denizleri, meskûn olan ve olmayan bölgeleri, yerleşim alanlarını ve şehirleri gösteriyordu; ona göre Batlamyus, Marinus ve diğerlerinin dünya haritalarından daha mükemmeldi. *Kitâbü'l-Ca'râfiyye* adlı eserin sahibi Muhammed b. Ebû Bekir ez-Zührî (ö. 549/1154'ten sonra), Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhim el-Fezârî'nin (ö. 190/806) bu haritadan bir kopya çıkardığını ve kendisinin de bu kopyaya dayanarak kitabını hazırladığını söyler. Fakat bu arada gerçeğe uymadığını ileri sürerek haritayı tenkit eder ve yeryüzünün kürevî bir şekilde gösterilmesine karşılık haritanın, içinde bulunan her şeyin kolayca tanınması için bir usturlap gibi yayılmış olduğunu belirtir (*Kitâbü'l-Ca'râfiyye*, s. 306). Zührî'nin ifadesinden, bu haritanın daha ziyade Marinus tekniğine uygun biçimde, doğru çizgiler halinde gösterilen enlem ve boylamlarla bir düzlem üzerinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Mes'ûdî de bu harita hakkında, bütün bölgelerin (iklimler) doğru çizgilerle gösterildiğini ve kendisinin bunu es-Sûretü'l-Me'mûniyye ile diğer haritalarda gördüğünü söyler. Zührî'nin haritası, her biri üç bölgeye (sûk) ayrılan yedi bölümden (cüz) oluşmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Fezârî ve ona dayanan Zührî "iklim" yerine "cüz" terimini kullanmayı tercih etmişlerdir. Cüzler, doğudan batıya doğru sıralanan ve ekvatora dikey çizgilerle sınırlanan paralel şeritler halindedir.

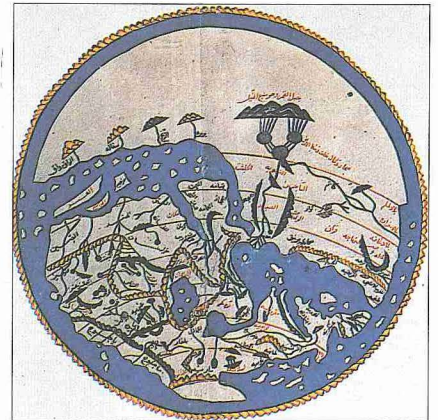
Batlamyus-Marinus geleneğini takip eden ikinci dünya haritası Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî (ö. 232/847'den sonra) tarafından yapılmış, fakat günümüze kadar gelmemiştir; ancak müellifin *Kitâbü Şûreti'l-arz* adlı eserinde bu haritanın denizlerin, nehirlerin ve dağların koordinatlarını veren bir tanıtımı bulunmaktadır. Bu kitapta söz konusu dünya haritasından kopya edilmiş dört adet bölgesel harita yer almakta ve bunlar "Cevher Adası", "Denizler ve Körfezler", "Nil Nehri" ve "Azak Denizi" adlarını taşımaktadır. Hârizmî'nin haritası, kitapta verilen koordinatlara dayanarak S. Râziye Cefrî tarafından yeniden yapılmış ve Tacikistan İlimler Akademisi ile Keşmir Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Merkezi tarafından *Geografiçeskâya karta mira al-Khorezmi po knige "Şûrat al-Arğ"* adı altında basılmıştır (Duşanbe 1985).

902-945 yılları arasında kaleme alınan *Kitâbü 'Acâ'ibi'l-eğâlimi's-seb'û'n*'ün yazarı İbn Serâbiyûn'un (Sührâb), silindirik izdüşüm usulüyle harita yapma tekniğini tarif eden tek kartograf olduğu anlaşılmaktadır. İbn Serâbiyûn'un eserine dayanan Hârizmî'nin *Şûretü'l-arz*'i da harita yapma hususunda benzer tarifler ihtiva etmektedir. Batlamyus'un *Geografike Hiphegesis* adlı eserini Arapça'ya tercüme eden Sâbit b. Kurre'nin de (ö. 288/901) "Şîfatü'd-dünyâ" adında günümüze ulaşmayan bir dünya haritası yaptığı bilinmektedir (Krachkovsky, I, 206).

X. yüzyılda, Ebû'l-Hasan İbn Yûnus es-Sadeffî ile Hasan b. Ahmed el-Mühellebî, Fâtımî Halifesi Azîz-Billâh (975-996) için ipek kumaş üzerine altın sırma ve renkli ibrişimlerle işlenmiş bir dünya haritası hazırlamışlardır. Bölgeleri, dağları, nehirleri, şehirleri, denizleri ve değişik yolları gösteren, özellikle Mekke ve Medine'yi belirten bu harita, Afrika'nın kuzey ve Arabistan'ın güneydoğu kıyılarındaki bazı farklılıklar dışında Hârizmî'nin haritasına benzemektedir (İbrâhim Şevket, s. 12-13).

Batlamyus-Marinus geleneğinin en önemli temsilcisi, Sicilya'nın Norman kralarından II. Roger'in Palermo'daki sarayında yaşayan Sicilyalı coğrafyacı Şerîf el-İdrîsî'dir (ö. 560/1165). İdrîsî, on beş yıllık bir araştırma ve incelemeden sonra gümmüş üzerine, yedi iklimi uzunlamasına on bölüme ayırdığı büyük bir dünya haritası çizdi. Daha sonra Kral Roger'in sarayında kendisine getirilen çeşitli bilgileri değer-

İdrîsî'nin *Nûzhetü'l-müşâk fi'htirâki'l-âfâk* adlı eserindeki dünya haritası (Bibliothèque Nationale, MS, A, nr. 2221)

lendirerek ve Arapça coğrafya kaynaklarından faydalanarak yazdığı *Nüzhetü'l-müştaş fi'htirâki'l-âfâk* adlı âbidevi eserinde de yetmişten fazla haritanın tarifini yaptı. *Nüzhetü'l-müştaş*'in Arapça tam metni (haritalar dışında), ilk defa Roma'daki Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente ve Napoli'deki Istituto Universitario Orientale adlı kuruluşların iş birliğiyle yayımlanmıştır (Leiden 1970, 1984); haritalar ise daha önce Konrad Miller tarafından yayımlanan *Mappae arabicae: Arabische Welt-und Länderkarten des 9-13. Jahrhunderts* (I-VI, Stuttgart 1926-1931) adlı eserde yer almıştı (I/2-3; VI. [yeni baskısı: *Weltkarte des Arabers Idrisi vom Jahre 1154*, Stuttgart 1981]). İdrîsî'nin Batlamyus'un haritalarında önemli değişiklikler yaptığı görülmektedir. Batlamyus, dünyanın meskûn bölgesinin kuzey noktasını ekvatorun kuzeyinde 63 derece olarak belirlerken İdrîsî'de bu 64 derecedir. Batlamyus ekvatorun kuzeyinde kalan meskûn bölgeyi 21, İdrîsî 1/2'lik bir oranla 42 enleme bölümüştür. Ekvatorun güneyinde kalan meskûn bölgeyi ise Batlamyus 16 derece 25 dakika olarak tesbit ederken İdrîsî 2 paralel kadar kısa vermiştir (3° 10' 50"). Batlamyus'un, Marinus'u güney bölgelemini küçük göstermesi sebebiyle eleştirdiği göz önünde tutulduğunda İdrîsî'nin Hint Okyanusu'nu küçük resmetmesinin ve adalarını karıştırmasının Marinus'un etkisiyle olduğu anlaşılır. İdrîsî'nin enlem ve boylamları düz hatlar halinde çizmesi de Marinus etkisinin bir yansımasıdır. Aynı şekilde Batlamyus ekvatoru, her biri ekvator saatinin 1/3'üne veya 20 dakikaya eşit olarak 36 kısma ayırırken İdrîsî her biri yaklaşık 18 derece veya 1 saat 20 dakika olan 10 kısma ayırmıştır. Ayrıca İdrîsî ülkelerin büyüklüğünü ve şeklini, nehirlerin akış yönlerini ve dağların coğrafi konumlarını birçok durumlarda değiştirmiştir. Etiyopya dağları ve Seylan adası örneğinde olduğu gibi bazı durumlarda da Yunanca isimleri korumuştur. İdrîsî'nin meskûn dünya hakkında daha sağlam bilgilere sahip bulunduğu için bu gibi değişiklikler yapması tabiidir.

Batlamyus-Marinus geleneğinin diğer bir takipçisi İbn Saîd el-Mağribî'dir (ö. 685/1286). İbn Saîd, *Kitâbü'l-Coğrafya* adlı eserinde (nşr. İsmâil el-Arabî, Beyrut 1970; *Libro de la extension de la tierra en longitude y latitud* adıyla İspanyolca trc. Juan Vernet Ginés, Tetuan 1958) Batlamyus, Hârizmî, İdrîsî ve diğerlerinin çalışmalarından faydalanarak kendi hari-

tasına yeni bilgiler eklemiş, bu arada İdrîsî gibi yedi iklimi uzunlamasına on bölüme ayırıp bilinen dünyanın kuzey sınırını 64 dereceye yerleştirirken güney sınırını Batlamyus gibi 16 derecede tutmuştur. Ayrıca onun, yeryüzünün güney yarım küresindeki "bilinmeyen yer"i (terra incognita, aş. bk.) denizle değiştirdiği ve Hint Okyanusu'nu, çatal şeklinde yapılan Afrika'nın güney kısmında Atlas Okyanusu'yla birleştirdiği görülür (harita için bk. Bagrow - Skelton, lv. XXVI).

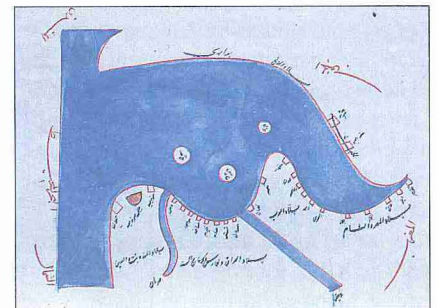
Batlamyus-Marinus geleneğine bağlı İslâm kartografları dünya haritalarına birçok yeni bilgi eklemişler, çizimcilik hususunda ise bu iki Grek coğrafyacısının metotlarını sadakatle uygulamışlardır. Yalnız Bîrûnî, Marinus'u haritalarının çiziminde faraziyelere dayanması sebebiyle eleştirmiştir (*Tahdidü nihâyâtü'l-emâkin*, s. 233).

Belhî Ekolü. X. yüzyılın ilk yarısında Horasan'da yeni bir haritacılık ekolü ortaya çıktı. İslâmî haritacılıkta etkisini birkaç yüzyıl sürdüren bu ekolün kurucusu, gençliğinde Bağdat'ta Kindî'nin öğrencisi olan Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'dir (ö. 322/934). Belhî ülkesine döndükten sonra, dünyanın diğer bölgelerini dışarıda bırakarak sadece "memleketü'l-İslâm"ın değişik yerlerini kapsayan bölgesel haritalar yaptı ve bunların her birine "iklim" adını verdi. Böylece bu ilimde yeni bir akım başlatan Belhî, 308 (920-21) yılında veya biraz daha sonra *Şu'verû'l-eğâlim* adında küçük bir kitap yazarak haritalarının tanıtımını yaptı. Ancak gerek haritaları gerekse kitabının esas metni orijinal halleriyle günümüze ulaşmamıştır. Mevcut olan, büyük bir ihtimalle Belhî'nin hem haritalarını hem de kitabının muhtevasını iktibas eden İstahrî'nin (ö. 346/957 [?]), içinde yirmi mahalî harita ve bir yuvarlak dünya haritası bulunan *Mesâlikü'l-memâlik* adlı eseridir (nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1870 → [Fuat Sezgin], Frankfurt 1992; Muhammed Câbir el-Hinî, Kahire 1961). Bu ekolün ikinci önemli takipçisi, İstahrî'nin çağdaşı ve *Şûretü'l-arz*'in (nşr. J. H. Kramers, Leiden 1938-39) yazarı İbn Havkal'dır (ö. 367/977). *Şûretü'l-arz*, esas itibarıyla Belhî-İstahrî geleneğine bağlı olmasına rağmen birçok yeni bilgi de ihtiva etmektedir. İbn Havkal, aralarında deniz haritaları ile bir de dünya haritası bulunan yirmi iki adet mahalî harita yapmıştır. Ona göre İstahrî'nin bazı haritaları mükemmel, bazıları ise karışık ve eksiktir; bununla birlikte İstahrî'nin isteği

üzerine bunların bir kısmını gözden geçirerek düzeltmiştir. İbn Havkal'ın haritaları incelendiğinde bunların İstahrî'ninkilerden daha üstün olduğu görülür. İbn Havkal kitabının giriş bölümünde (I, 2-3) yedi iklimin hepsini tanıtmak gibi bir amaç taşımadığını söyler; çünkü ona göre Kavaziyan'da (Orta Asya'da bir yer) bulunan "Hindiye" haritası doğruluğuna rağmen birtakım karışıklıklarla doludur. Herhalde hindiyenin aslı "hendesiyye" (geometrik), dolayısıyla söz konusu harita da Batlamyus'un yedi iklim taksimine dayanan bir dünya haritasıdır.

Belhî ekolünün en önemli coğrafyacısı, *Ahşenü't-tekâsim fi ma'rifeti'l-eğâlim* (nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1877, 1906) adlı eseri yazan Makdisî'dir (ö. 381/991'den sonra). Makdisî, bölgeler hakkındaki geniş bilgisine dayanarak bütün İslâm ülkesini ortaya koymuş ve haritasını çizerek uzmanların ve sıradan halkın kolayca anlayabileceği şekilde yolları kırmızı, kalarını altın sarısı, denizleri yeşil, nehirleri mavi ve meşhur dağları hâkî renge boyamıştır (onun Mısır, Akdeniz ve Hint Okyanusu haritaları için bk. Youssouf Kamal, III/2, s. 672-677). Hint Okyanusu'nun değişik yerlerde mevcut çeşitli haritalarını gören ve gerçek şeklini bulabilmek için büyük çaba harcayan Makdisî, haritacıların bu okyanusu birbirlerinden çok farklı şekilde çizdiklerini ve bazılarının bir mantoya, Ebû Zeyd'in ise gagasının Kızıldeniz'in, boynunu Irak'ın ve kuyruğunu Çin ile Habeşistan arasının oluşturduğu bir kuşa benzettiğini söylemektedir. Çalışması sırasında denizcilere, matematikçilere ve tâcirlere danışan Makdisî, gemileri devamlı surette Hint Okyanusu'nu dolaşan önemli tâcir Ebû Ali b. Hâzîm'e

Makdisî'nin *Ahşenü't-tekâsim* adlı eserinde Güneybatı Asya'yı gösteren harita (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2971, vr. 11*)

HARİTA

bu okyanusun gerçek şeklini ve tarifini sormuş, Ebû Ali de buldukları sahilin kumları üzerine bir harita çizerek birkaç adet zikzaklı burun ve körfezden meydana geldiğini, ne mantoya ne de kuş resmine benzediğini söylemiştir. Bu verileri değerlendiren Makdisî, sonuçta Veyle körfezi dışında körfezleri olmayan basit bir Hint Okyanusu haritası yapmıştır (*Ah-senû't-tekâsım*, s. 9-11). Anlatılan olay, bu ekole mensup coğrafyacıların daha önce meydana getirilen haritaları devamlı şekilde kendi birikimleriyle geliştirmeye çalıştıklarını göstermektedir.

Belhî ekolü haritacılarının çizimlerine dinî ve siyasi faktörlerin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Onların yaptığı yuvarlak dünya haritalarında Mekke merkezî bir konumda gösterilmekte, kuzey güneyde ve güney kuzeyde yer almaktadır; güney yarım küre ise Afrika'nın uzantısı verimsiz bir araziyle kaplı gösterilmiştir ve bütün kara parçalarının etrafı büyük bir denizle (muhît) çevrilmiştir ki bu Batlamyus'un tenkit ettiği durumdur. Kıtayı kuşatan büyük denizden biri kuzeybatıdan, diğeri güneydoğudan uzanarak kara parçasına giren ve Süveyş bölgesinde birbirine yaklaşan iki büyük körfez oluşmuştur (Akdeniz ve Hint Okyanusu); Makdisî'ye göre bu şekil (*a.g.e.*, s. 16), Kur'ân-ı Kerîm'deki araları bir engelle (berzah) ayrılan iki deniz kavramına uygundur (Furkân 25/53). Makdisî, ayrıca İslâm ülkesinin geometrik tarzda tasvir edilemeyeceğine inanmıştır. Belhî ekolüne mensup haritacılar bölgesel haritaları ise fizikî sınırlarını göstererek yapmışlardır; dolayısıyla onların bu dalın temellerini atan kişiler oldukları söylenebilir.

Vladimir Minorsky'ye göre, 372'de (982-83) telif edilen ve Belhî ekolünden izler taşıyan Farsça dünya coğrafyası *Hudûdü'l-âlem*'in meçhul müellifi eski haritalardan faydalanmıştır ve kitaptaki haritalar muhtemelen Ebû Ca'fer el-Hâzin'in (ö. 360/971 [?]) günümüze ulaşmayan haritalarının değişik birer kopyasıdır. Minorsky bu görüşünü, Belhî'nin coğrafya hakkındaki kitabının esasen Hâzin'in haritalarının bir çeşit izahı olduğunu ileri süren Barthold'un fikrine dayandırmaktadır (*Hudûdü'l-âlem*, XV, 18, dipnot nr. 5). XV. yüzyılda, Timurlu Hükümdarı Şâhrûh'un saray tarihçisi olan Hâfız-ı Ebrû (ö. 833/1430) İstahrî'nin *Mesâlikü'l-memâlik*'ini hem Farsça'ya çevirerek *Târîh* adlı eserine almış, hem de kitaptaki bölgesel haritaların bazılarını ay-

nen kopya etmiştir; fakat onun dünya haritası İstahrî ve İbn Havkal'inkilerden oldukça farklıdır (S. Maqbul Ahmad, *Jamia Millia Islamia*, XXI/2, s. 89-100).

Kartografya İlmîni Etkileyen Bilginler. Grek-Fars geleneğine göre "bilinmeyen yer" denilen toprakların Güney Afrika'nın bir uzantısı olduğu meselesi müslüman haritacıların zihinlerini uzun süre meşgul etmiştir. İlk defa Hint Okyanusu ile Atlantik Okyanusu'nun Afrika'daki Ay dağlarının güneyinden geçen kanallarla birbirine bağlı bulunduğu görüşünü ortaya koyan Bîrûnî, el-Bahrü'l-a'zam (Hint Okyanusu) denizcilerinin Afrika'nın doğu sahilindeki Süfâle'nin güneyinden öteye geçemediklerini belirtti ve bunun sebebini, bu denizin birçok noktada içeri girerek kuzey yarım küreyi (Asya) bölmesi gibi güneydeki denizin de kara parçasının batı kısımlarına (bilinmeyen yere) doğru girmiş olması ile açıkladı (*Dîâ*, VIII, 56). Bîrûnî'nin ortaya koyduğu bu görüşe, onun bilinmeyen yeri göstermediği denizler haritasında işaret edilmektedir (*et-Tefhîm*, s. 137). Bîrûnî'nin görüşleri, Ebû'l-Fidâ ve Yâkût el-Hamevî gibi sonraki kuşağa mensup birçok coğrafyacıyı etkilemiş, ancak zamanla etkisini kaybederek daha sonra gelen coğrafyacıların eserlerinden ve haritalarından yavaş yavaş çıkmıştır. Meselâ Hâfız-ı Ebrû'nun dünya haritasında bilinmeyen yerin tamamıyla kaybolduğu ve yerini denizlerin kapladığı görülmektedir.

İbn Sînâ denizlerin menşei problemini tartışırken onların, sabit yıldızlar feleğinin hareketinden dolayı suyun çekilip kalarların ortaya çıkması ve çekilen suyun belli yerlerde toplanmasıyla meydana geldiğini belirtir. Astronomların yeryüzünün dörtte birinin meskûn olduğunu keşfettiklerini söyleyen İbn Sînâ, güneş ışınlarının aşırı kuvveti sebebiyle güney yarım kürede insanların yaşamasına imkân bulunmadığını savunan kimselerin görüşlerini reddeder; ona göre buralarda iskân ihtimali kuzey kutbuna nisbetle daha fazladır. İkamete elverişli kısmın güney sınırı ise ekvator dur; daha güneye sarkan bölgede insanların yaşadığı söylenemez. İbn Sînâ, düşüncelerini bu şekilde belirttikten sonra bütün bunların birer tahminden ibaret olduğunu ve kendisinin hiçbirini hakkında kesin bir fikre sahip bulunmadığını söyler (*eş-Şifâ' et-Tabîyyât* [5], s. 25-26).

1072-1074 yılları arasında kaleme alınan *Dîvânü'lugâti't-Türk*'ün yazarı Kâş-

garlı Mahmud, Türk boylarının dil bakımından taksimini gösteren bir dünya haritası yapmış ve Balasagun şehrini merkeze koyup yedi nehir bölgesini Türk kabilelerinin yerleşim alanı olarak ayırmıştır (bk. DÎVÂNÜ LUGÂTİ't-TÜRK). Yazarı bilinmeyen *Muhtaşar-ı İbn Havkal* adlı eserde de XII. yüzyıla ait ilginç bir dünya haritası bulunmaktadır. Elips şeklindeki bu haritada Hint ve Atlas okyanusları birbirinden, bilinmeyen yere bitişik olan ve Nil'in kaynaklarının yakınında bulunan dar bir kara geçidiyle ayrılmıştır. Buradan haritacının, Bîrûnî'nin Hint ve Atlas okyanusları arasında kanalların olduğu düşüncesinden etkilendiği anlaşılmaktadır (Youssouf Kamal, III/4, s. 804-817; İbn Havkal, I, s. V-VI). Diğer bir ilginç dünya haritası da 646 (1248-49) tarihli yazarı belli olmayan bir Farsça coğrafya yazmasında bulunmaktadır (Leiden Üniversitesi Ktp., MS, Ar, nr. 1899). Bîrûnî'nin etkisini taşıyan bu haritada, Hint Okyanusu Ay dağlarının güneyinden geçerek Atlas Okyanusu'na kavuşmakta, daha sonra da Afrika kıtasını çevreleyip kuzeye uzanarak sonunda Akdeniz'le birleşmektedir. Buna karşılık kısmen yeryüzünün güney taraflarını içine alan bilinmeyen yer de önce Batıya, sonra kuzeye doğru yönelip Kuzey Afrika ve İspanya ile bütünleşmektedir. Ekvatorun kuzeyindeki meskûn kısım ise Batlamyus tarzında yedi iklim ayrılığıdır. Haritacının Kuzey Afrika ve İspanya'nın konumları hakkında yanlışlığı görülmekle birlikte bu eser kartografya ilmi için önemli bir malzemedir (Youssouf Kamal, III/5, s. 996).

576 (1180-81) yılında Ahmed et-Tûsî tarafından yazılan *'Acâ'ibü'l-mahlûkât* adlı Farsça eserde yer alan Hazar denizi, Akdeniz, Cibâl, Sind ve Basra körfezi haritaları muhtemelen Belhî geleneğine göre yapılmıştır (Krachkovsky, I, 325). Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvî'nin (ö. 682/1283) dünya haritası da Belhî ekolü geleneğini takip eder. Bu haritanın ilginç bir özelliği, Okyanus'un efsanevi Kafka'dığı ile çevrili olarak gösterilmesi ve dağın güney kısmında efsanevi "hayat çeşmesi"nin bilinmeyen yere doğru akmasıdır (Miller, V, lv. 80). Kazvî'nin denizler haritasının Bîrûnî'nin haritasına dayandığı anlaşılmakta, bölgelerle ilgili dünya haritasının ise Batlamyus geleneğine uygun şekilde hazırlandığı görülmektedir. İbnü'l-Verdî lakabıyla tanınan Ebû Hafs Sîrâceddin Ömer'in (ö. 861/1457) dünya haritası, Belhî geleneğini takip eden Kazvî'nin dünya haritasına benzer (*a.g.e.*, V,

lv. 75-79). Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed ed-Dımaşkı (ö. 727/1327), dünyanın meskûn bölgelerini yedi kişver usulü gibi yedi dairevi diyagram halinde belirlemiş ve çeşitli ülkeleri bu dairelere yerleştirmiştir.

XIV. yüzyıla doğru İslâm haritacılığında, önceki geleneklerden ve yabancı etkilerden bağımsız yeni bir akım başlamıştır. Bu akımda enlem ve boylamlar yerine birbiriyle kesişen dikey ve yatay hatlar sistemi kullanılmakta ve meydana gelen dörtgenlere şehir ve kasabalar yerleştirilmektedir. Büyük ihtimalle bu teknik Moğollar aracılığıyla Çinliler'den alınmıştır. Nitekim Çinliler, haritalarında işaret edilebilir mesafeler için dikdörtgen hatlar kullanıyorlardı. Bu tekniği takip eden *Yuan She Târîhi*'ndeki 1329 tarihli Moğol haritası diğer bazı Moğol haritaları gibi Çin'de yapılmıştır. Bu haritada verilen yer isimlerinin daha önce, üzeri Moğolca yazılmış başka bir haritadan Çince'ye çevrildiği sanılmaktadır (Krachkovsky, I, 398-399). Bu metotla yapılan en güzel harita, Hamdullah el-Müstevfi'nin (ö. 740/1340'tan sonra) dünya haritasıdır. Bu haritada yeryüzünün meskûn kısmı, kutuplarda birbiriyle kesişmeyen ve doğru hatlar halinde uzanan 18 boylam ve ekvatorun başlayıp kuzeye doğru giden 9 enlemle yaklaşık 10° × 10° ölçüsündeki karelere ayrılmış ve her karenin içine yerleşim merkezlerinin isimleri yazılmıştır; yedi iklim ise kenarlarda gösterilmiştir. Bu haritada, Bîrûnî'nin yeryüzünün güney yarım küresinin denizlerle kaplı olduğu fikrinin etkisi görülmektedir. Müstevfi, Orta Asya ve İran'a ait ayrıntılı haritasında da şehirleri 1° × 1° ölçüsündeki kareler içinde gösteren bir mikyas kullanmıştır. Boylamlar batıdan doğuya doğru 64 dereceden 111 dereceye kadar uzanır; enlemler ise ekvatorun kuzeyine doğru 16° ve 45° arasındadır (Miller, V, lv. 83-86). Kesişen yatay ve dikey hatlar tekniğini Hâfiz-ı Ebrû da kullanmış ve British Museum'daki dünya haritasını (Or., nr. 1577, vr. 7^b-8^a), dikey hatların boylamları ve yatay hatların enlemleri teşkil ettiği 5° × 5° ölçekli karelere ayırmıştır; coğrafi bölgeler ise kenarda gösterilmiştir. Yeryüzünün güney yarım küresi tamamen denizle kaplıdır ve burada herhangi bir kara parçasına rastlanmaz. Bu ekolün diğer bir uygulaması Sâdik İsfahânî'nin (ö. 1651) *Şâhid-i Şâdik* adlı eserindeki haritalarda görülür (British Museum, Eger-ton, vr. 335^a-351^b). Bu haritalar, bir tek

enlem ve boylam derecesinden meydana gelen karelerden oluşmaktadır (Irfan Habib, s. 73).

Tunuslu Şerefi Sefâküsî ailesinin bazı üyeleri, XVI. yüzyılın ortalarından sonuna kadar yaptıkları haritalarla ün kazandılar. Ailenin en yaşlı üyesi Ali b. Ahmed b. Muhammed 955 (1548) yılında, bugün Paris'teki Bibliothèque Nationale'de muhafaza edilen sekiz yapraklı bir atlas meydana getirdi. Bu atlasla, daha sonra yapılan 979 (1571-72) yılına ait Şerefi dünya haritası arasında benzerlik bulunduğu görülmektedir (Miller, V, 176). Muhtemelen Akdeniz ve Karadeniz'de seyreden Hıristiyan ve Suriyeli gemiciler için yapılmış olan atlasla, çeşitli haritaların yanında Karadeniz ve Azak denizi sahillerinin haritaları da yer almaktadır. Ailenin diğer bir üyesi Muhammed b. Ali eş-Şerefi'de 1601 yılında doğu yarısı İdrîsî'nin haritasına, batı yarısı Katalonyalı gemicilerin haritalarına dayanan bir dünya haritası yapmıştır (Krachkovsky, I, 455-457; Miller, V, 175-177).

Ortaçağ'da Hint Okyanusu'nda dolaşan Arap gemicilerinin deniz haritaları kullandıkları bilinmektedir. Marco Polo'ya göre Araplar iyi haritalara sahiptiler (Tibbetts, s. 4). Kaynaklarda bu konuyla ilgili iki önemli örnek bulunmaktadır. Bunlardan biri, João de Barros'un hakkında bilgi verdiği ve İbn Mâcid'in (ö. 1500'den sonra) Batı Afrika'da (Malindi) Vasco de Gama ile yaptığı toplantı ona gösterdiği deniz haritasıdır. João de Barros'a göre bütün Hindistan sahillerini kapsayan bu haritanın üzerinde Arap usulü enlemlerle boylamlar bulunuyor, ancak bunların yanında rüzgârlarla ilgili herhangi bir hat yer almıyordu; çizgilerin meydana getirdiği dörtgenler çok küçük, kuzey-güney ve doğu-batı hatları arasındaki sahil çok belirgindi. Teixeira da Mota'ya göre bu enlemler yıldızların irtifalarını temsil ediyor olabilir ve muhtemelen İbn Mâcid ile Süleyman el-Mehrî'nin eserlerinde verilen 1 isbâ'in (1° 36') 1/4 × 1/4'ü oranındaki mikyasa uygundur (*Studia*, XI [1963], s. 64-65, 69-72); boylamlar ise doğu-batı yönünde ve muhtemelen 24 saatlik veya 8 "za'm"lık (3 fersah) aralıklarla çizilmiştir. İbn Mâcid'in *Kitâbü'l-Fevâ'id fi usûli 'ilmi'l-baħr ve'l-kavâ'id* adlı eserinde yıldızlarla ilgili tabirlerin karşılaştırmalı biçimde "süliyan" (Tamil gemicileri) tabirleriyle birlikte verilmiş olması ilginç bir özelliktir. Fakat, İbn Mâcid'in süliyan deniz haritaları hakkında bilgisi bulunduğu dair elde kaynak yoktur. Ancak bu

durum onun, Tamiller'in denizler hakkındaki bilgilerinden haberdar olduğunu ve belki onlardan şifahî mâlumat aldığını göstermektedir. Araplar'ın deniz haritalarıyla ilgili ikinci örnek, Sir Thomas Roe tarafından Mogadışulu usta bir gemicinin elinde görülen deniz haritasıdır. Parşömen üzerine yapılan bu harita düzenli bir şekilde çizilmiş ve derecelenmişti. Ancak Teixeira da Mota haritanın Avrupa tipi bir harita olduğuna inanmaktadır, çünkü ona göre rehber Portekizce konuşuyordu ve Doğu Afrika'da uzun süre kalarak yerli denizcilerle yakın ilişki içine girmişti (a.g.e., s. 72-73).

1457'de bir dünya haritası yapan Frau Mauro, bir Arap denizcisinin 1420 yılında Hint Okyanusu'ndan gelerek Ümitburnu'nu geçtiğini ve Atlas Okyanusu'na doğru yol aldığını söylemektedir (Krachkovsky, I, 562). Eğer bu bilgi doğru kabul edilirse Arap denizcilerinin bu yolun haritasını da çizmiş oldukları düşünülebilir. İbn Mâcid'in Vasco de Gama'nın takip ettiği deniz yollarını bilmesinde rağmen ne kendisi ve ne de Süleyman el-Mehrî böyle bir çizimden bahsetmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *et-Tenbih*, s. 33; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, I, s. V-VI, 2-3; II, 329-330; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsım*, s. 9-11, 16; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' et-Tabî'iyyât* (5), s. 25-26; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. XV, 18 (dipnot nr. 5); Bîrûnî, *Tahdidü nihâyâti'l-emâkin* (nşr. P. Bulgakov - İ. İbrâhim Ahmed), Kahire 1962 → (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992, s. 233; a.m.f., *et-Tefhim: The Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology* (trc. R. Wright), London 1934, s. 137; Muhammed b. Ebû Bekir ez-Zührî, *Kitâbü'l-Ca'râfiyye* (nşr. Muhammed Hâc Sâdik, BEO, XXI [1968] içinde), s. 7-312; K. Miller, *Mapae arabicae: Arabische Welt-und Länderkarten des 9.-13. Jahrhunderts*, Stuttgart 1926-31, I-VI, tür.yer.; E. L. Stevenson, *Geography of Claudius Ptolemy*, New York 1932, Fisher'in ön-sözü, s. 5-6, ayrıca bk. s. 25-41, 163-165; L. Bagrow - R. A. Skelton, *History of Cartography*, London 1964, lv. XXVI; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1968, I, 59, 206, 262-263, 279-292, 325, 373-374, 398-399, 455-457, 562; G. R. Tibbetts, *Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portuguese*, London 1971, s. 4; Irfan Habib, *An Atlas of the Mughal Empire*, Delhi 1982, s. 73; Yousouf Kamal, *Monumenta Cartographica Africae et Aegypti*, Kahire 1926-1951, III/1, s. 525; III/2, s. 672-677; III/3, s. 741; III/4, s. 804-817; III/5, s. 996, 1049; *The History of Cartography* (ed. J. B. Harley - D. Woodward), Chicago 1992, tür.yer.; Zeki Velidi Togan, "Bîrunî's Picture of the World", *Memoirs of the Archaeological Survey of India*, LIII, New Delhi 1941, s. 60-62; İbrâhim Şevket, "Harâ'itü coğrafiyyi'l-'Arabî'l-evvel", *Mecelletü'l-Üstâz*, Bağdad 1962, s. 2-

HARITA

3, 7, 12-13; A. Teixeira da Mota, "Méthodes de navigation et cartographie nautique dans l'océan indien avant le XVIe siècle", *Studia*, XI (1963), s. 64-65, 69-75; S. Maqbul Ahmad, "Islam and the Modern Age", *Jamia Millia Islamia*, XXI/2, New Delhi 1990, s. 89-100; a.mlf., "Kharita", *EP* (Ing.), IV, 1077-1083.

S. MAQBUL AHMAD

Osmanlı Dönemi. Osmanlılar'daki haritacılık terminolojisi İslâm literatüründen gelen *levh*, *tersîm*, *tasvîr*, *sûret*, *resm*, *resm-i harîta*, *levhu'r-resm* gibi tabirlerle, Batı'dan doğrudan alınan *harta*, *hartı*, *karti*, *karta*, *papamonta* (İtalyanca *mapa mundi* = dünya haritası) gibi yenilerinin eklenmesiyle teşekkül etti. Harita kelimesinin Anadolu Türkçesi'nde *harta*, *hartı* şeklinde kullanımı muhtemelen Pîrî Reis ile gelişti ve zamanla anlamca karşılanmasına yönelik yeni fikirler de ortaya atıldı. Kâtib Çelebi, "resm-i harîta"yı genelde yaptığı gibi "harta resmi" şeklinde Türkçe'leştirdi; daha sonra *harta* ve *resm* kelimelerinin sık sık birbirinin yerine kullanıldığı görülür.

Osmanlı haritacılığında orijinal eserlerin ortaya konulduğu devir XVI. yüzyılın ilk yarısıdır. Genelde bu asrın sonlarına kadar olan çalışmalara yön veren örnekler, Doğu ve Batı kaynaklarının karışımı ürünlerden meydana geliyordu. Bu tarihten sonra birçok ülkede görüldüğü gibi Hollanda menşeli ilerlemelerin etkisi ve yansıması söz konusudur. Osmanlı coğrafya eserleri arasında, müslümanların Geç Antik Çağ'ın sonu ve Ortaçağ'ın başlarında Grek ve Hint haritacılığından etkilenerek geliştirdikleri Arapça çalışmalar, çevirileri ve yeni versiyonlarıyla yerlerini almışlardır. Osmanlılar için bu irtibat, Kâşgarlı Mahmud'un 1074'te tamamladığı *Divânü lügati't-Türk*'teki dünya haritasına kadar uzanır. Daire içinde verilen

harita, müellifinin beyanına göre Türkler'in bulunduğu bölgeleri göstermek amacıyla yapılmıştı. Bu dünya haritası Japonya'yı gösteren ilk çalışma olarak da dikkat çeker.

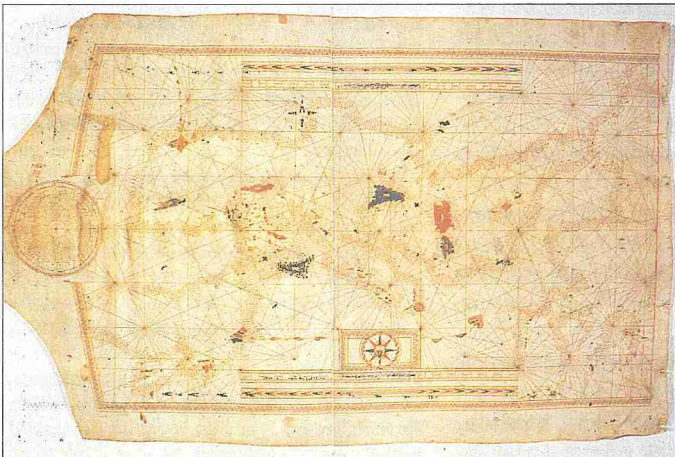
Osmanlılar'ın erken devirlerine ait haritalar ele geçmemiştir; ilk örnekler XV. yüzyılın ortalarından itibaren rastlanır. Fâtihten Sultan Mehmed'in saltanat yıllarına ulaşan çalışmalar Venedikliler'le gelişmekte olan rekabetle de bağlantılıdır. Fâtihten Sultan Mehmed'in fetihten sonra İstanbul'da giriştiği icraat arasında, Trabzonlu G. Amirutzes'den Batlamyus'un *Geographia* adlı eserini tercüme etmesini ve haritalarından faydalanarak da bir dünya haritası hazırlamasını istediği bilinmektedir. *Geographia*'nın Arapça tercümesinde bazı haritaların yer almasına rağmen (Süleymaniye Ktp., Fâtihten, nr. 2414; Ayasofya, nr. 2610) padişahın ikinci isteğinin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair elde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Öte yandan Fâtihten aynı kişiye hazırlattığı bugün mevcut olmayan İstanbul haritasının da G. A. Vavossore'nin XVI. yüzyılın ilk yarısında Venedik'te yayımladığı gravüre kaynaklık ettiği yönünde düşünceler geliştirilmiştir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Evliya Çelebi İstanbul'da bir "esnâf-ı harîfacyân" topluluğundan bahseder. Sekiz dükkâna sahip olan ve sayıları on beş kişiyi bulan bu zanaat mensuplarının birkaç lisana, özellikle Latince'ye mükemmel âşına olduklarını, *Atlas Minor* ve *Coğrafya*, *Papamonta* gibi eserlerden yola çıkarak hazırladıkları haritaları gemicilere sattıklarını, onların da böylece okyanuslarda ve büyük denizlerde korkusuzca gezdiklerini anlatır (TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 304, vr. 163^a). Tezkire sahibi Sehî'ye göre Sinoplu şair Safâî XVI. yüzyılın başların-

da haritacılık alanında eşsiz ve çok hürmet gördüğü gemicilerin şeyhi olmuştur. IV. Murad devrinde Hollandalı Jacobus Golius'a sipariş edilen Osmanlı Devleti topraklarının haritasını yapma işine dair kesinleşmiş ve ele geçmiş bir belgeye rastlanmaz. Antoine Galland da 1672'de Mehmed Çelebi adında biri tarafından yapılmış olan güzel bir İstanbul haritasını yine burada gördüğünü yazmaktadır (*İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, I, 219).

Osmanlı haritacılığı üzerinde inceleme yapan ilim adamlarının ortaklaşa dikkat ettikleri en önemli mesele, Osmanlı Devleti topraklarının genişliğine uygun bir malzeme ile karşılaşmayı sağlayabilecek kataloglama çalışmalarının yetersizliği'dir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve yurt dışındaki kütüphanelerde mevcut değerli görülen haritalara dair ayrıntılı araştırmalar bulunmasına rağmen henüz birçok kütüphanede ve arşivlerde bu konuya el atılmamış ve birçoğunun kataloglarında haritalara yer ayrılmamıştır. Osmanlı coğrafya eserlerinin tenkidinde ve tasnifinde karşılaşılan nüsha farklarının büyüklüğü ve bazan ölçsüzlüğü problemi haritalar için de geçerlidir. Birçok eserde haritaların ihmal edilmesi şeklinde yaygınlaşmış olan durum, nâdiren eserin aslında bulunmayan haritaların ilâvesi gibi bir değişiklik de gösterir (meselâ bk. Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 172'de yer alan *Kitâb-ı Bahriyye* nüshasındaki İstanbul haritası). Matbaanın hayata geçirilmesi ve basma eserlerin yayılmasıyla birlikte haritaların yerinden çıkarılması, renklendirilmesi ve ilâve yer adlarının konulması gibi kullanım alışkanlıklarının basmalara da geçtiği gözlenmektedir.

1. Deniz Haritaları. Daha çok XIII. yüzyılın başlarından itibaren Cenovalılar tarafından ortaya çıkarılan portolanlar (limanları gösteren harita) Katalan, Portekiz ve İtalyan gemicilerinin ellerinde gelişmişti. Gemiler için sığınabilecekleri limanların, kıyıların, adaların, ikmal ve durak yerlerinin belirtildiği portolanlar, alışverişin daha yoğun olduğu Akdeniz'de Doğu ve Batı haritalarındaki ortak özelliklerin bir araya getirilmesiyle zenginleştirilmiştir. Uzakdoğu denizlerindeki ada gruplarına ulaşan Doğulu gemicilerin ve devamlı hareket içindeki Batılı gemicilerin çalışmalarıyla kuşaktan kuşağa gelişen portolanların yapımında hangi tarafın önde olduğunu belirlemek güçtür. Portolanların ortak özellikleri arasında nem ve tuza karşı dayanıklı olabilmeleri

Ahmed
b. Süleyman
et-Tancî'nin
816 (1413)
tarihli
deniz haritası
(TSMK, Hazine,
nr. 1823)